

۱۲۱۶۹۹۴

زنگنه
حسن بیسی

بنیاد ایران شناسی

ترجمه استاد عبدالحمد دینانی
طرح همت‌مد، بررسی و تدوین نهایی

حسن بیسی

بنیاد ایران شناسی

۱۳۸۸

سرشناسه	: ادیسی، محمد بن محمد، ۴۹۳-۵۶۰ ق.
عنوان قراردادی	: نزهة المشتاق فی اختراق الافاق. فارسی. برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	: ایران در کتاب نزهة المشتاق فی الاختراق والافاق / محمد بن محمد بن عبدالله بن ادیسی؛ ترجمه عبدالمحمد آیتی؛ زیر نظر حسن حبیبی.
مشخصات نشر	: تهران: بنیاد ایران شناسی، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۴ ص.
شابک	: 978-964-8776-56-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتاب حاضر ترجمه بخش ایران کتاب "نزهة المشتاق فی اختراق الافاق" تألیف ادیسی است.
موضوع	: ایران - جغرافیا - متون قدیمی تا قرن ۱۴
شناسه افزوده	: آیتی، عبدالمحمد، ۱۳۰۵-، مترجم
شناسه افزوده	: حبیبی، حسن، ۱۳۱۵-
شناسه افزوده	: ادیسی، محمد بن محمد، ۴۹۳-۵۶۰ ق. نزهة المشتاق فی اختراق الافاق
شناسه افزوده	: بنیاد ایران شناسی
رده بندی کنگره	: ۱۳۸۸ ن ۴ الف / DSR۲۱
رده بندی دیویی	: ۹۱۲/۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۰۸۶۲۰۷

عنوان کتاب

ایران در کتاب نزهة المشتاق فی اختراق الافاق

نوشته: محمد بن محمد بن عبدالله بن ادیسی

ترجمه: عبدالمحمد آیتی

ناشر: بنیاد ایران شناسی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۷۶-۵۶-۰

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

چاپ: ایرانچاپ، صحافی: بقية الله

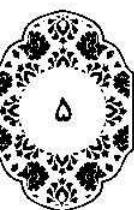
قیمت: ۲۰۰،۰۰۰ ریال

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به بنیاد ایران شناسی است.

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۸

فهرست مطالب

۷	چند مقدمه
۸	(۱) مقدمه بنیاد ایران شناسی
۱۱	(۲) مقدمه ناشر عربی کتاب
۱۶	(۳) مقدمه مؤلف نزهة المشتاق
۲۱	بخش های مربوط به ایران در هر یک از اقلیم ها
۲۳	اقلیم دوم
۲۳	بخش ششم (دریای فارس، کرانه های جنوبی آن و بخشی از کرمان)
۲۸	بخش هفتم (دیار هند)
۳۵	اقلیم سوم
۳۵	بخش ششم (دریا و ایالت فارس، بخش هایی از کرمان و خوزستان)
۵۱	بخش هفتم (ادامه ایالت فارس، کرمان به اضافه اصفهان و یزد و بخشی از خراسان و قهستان)
۶۳	بخش هشتم (سجستان، غور، بدخشان و بلخ)
۷۷	اقلیم چهارم
۷۷	بخش ششم (سرزمین های جبال، آذربایجان و یلم)
۸۶	بخش هفتم (ادامه آذربایجان و قهستان و باقی مانده خراسان)
۹۰	بخش هشتم (خاتمه خراسان و تمامی ماوراءالنهر)
۹۵	بخش نهم (بلاد ترکان و قبایل ترک)
۹۷	بخش دهم (ماوراء جیحون)
۹۹	اقلیم پنجم
۹۹	بخش ششم (آذربایجان و منطقه قفقاز امروز یا اران و شروان، تفلیس و ارمنیه)
۱۰۲	بخش هفتم (سرزمین های اطراف دریای مازندران)
۱۰۴	بخش هشتم (خوارزم و نواحی اطراف دریاچه خوارزم)
۱۰۷	پیوست ها
۱۱۰	۱. درباره نقشه هایی که ادیسی ترسیم کرده است
۱۱۴	۲. توصیف ایران در نقشه های ادیسی
۱۱۷	۳. معرفی برخی از نواحی ایرانی و غیر ایرانی کتاب نزهة المشتاق
۱۲۷	۴. درباره اوزان و مقادیر و مقیاس های رایج در حوزه تمدن اسلامی
۱۲۸	۵. منابع و مأخذ
۱۲۹	۶. ایران در ده نقشه ادیسی و یک نقشه بازسازی شده از هفت اقلیم
۱۴۰	۷. نمایه مکان ها

مقدمه بنیاد ایران شناسی

کامل را به وقت دیگر بگذارد و آنچه را که به طور کامل یا به نحوی از انحاء به ایران مربوط می شود در اولویت قرار دهد. صورت اول کاری دراز دامن و وقت گیر بود و فائده ای را در بخش ایران بزرگ برای دانشجویان و محققان ما نداشت؛ به ویژه آن که چاپ کتاب را به تأخیر می انداخت و توضیحات و تعلیقاتی مفصل تر باید فراهم می آمد. در نتیجه، صورت دوم که فایده فوری تر و عام تر داشت برگزیده شد.

- انتخاب مطالب کتاب از بخش های مختلف اقلیم ها به استاد محترم آقای محمد باقر وثوقی عضو هیئت علمی دانشگاه تهران و همکار بنیاد ایران شناسی سپرده شد. هم چنین راهنمایی های دیگر ایشان در بخش توضیحات و تعلیقات کتاب راه گشا بود.

- در تفسیر و توجیه نقشه ها نیز جغرافی دان سرشناس کشور استاد محمد حسن گنجی راهنما بودند.

- مکان های متعددی در کتاب آمده است که باید برای آشنایی امروزیان با مکان های جدید آنها یا نام تازه شان یا سابقه تاریخی آنها که از میان رفته اند نکته هایی یادآوری می شد. یعنی جایابی و انتمائی به نسبت کاملی از آنها به عمل می آمد. این کار، هم نقشه ها و افزودنی هایی در متن، هم در تعلیقات و فهرست خاص مکان ها در پیوست ها به همت آقای امیر هوشنگ انوری، پژوهشگر بنیاد، انجام یافته است.

- یادآوری های کوتاهی در ابتدای مباحث هر اقلیم آمده است که مربوط به مطالب درج شده در آن بخش است.

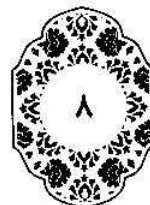
- در پانویشت صفحات متن اصلی، برخی از اعلام جغرافیایی با نام های دیگری ضبط شده است که برخی از آن نام ها را ما داخل قلاب در متن آورده ایم. این کار در تطبیق با دیگر نسخ نزهة المشتاق به عمل آمده است.

- توضیحات اضافی که در پانویشت برخی از صفحات دیده می شود، توسط بنیاد ایران شناسی و به منظور ارائه اطلاعات بیشتر تنظیم شده است.

کتابی که پیش روی خواننده گرامی است، ترجمه قسمتی از کتاب مشهور ابو عبدالله ادربیسی دانشمند مسلمان مغربی یا مراکشی الاصل و مقیم سیسیل است که در اواخر قرن پنجم هجری (۴۹۳ هـ) در مراکش به دنیا آمده و در دهه های آخر قرن ششم هجری (۵۶۰ هـ)، در پالموی سیسیل رخت از جهان بر بسته است. وی از شریفان مغربی بوده و نسبش با چند واسطه به امام حسن (ع) و امیر مؤمنان (ع) می رسیده است. شرح زندگی او در مقدمه ناشر عربی کتاب آمده است؛ هم چنین، ناشر عربی که این کتاب از روی چاپ او ترجمه شده است نکته هایی چند درباره ارزش و اهمیت کتاب و چاپ های متعدد آن در جهان باز گفته و ما را از نیاز بی نیاز کرده است. اما چند نکته درباره ترجمه و نسخه های دیگری درباره کتاب است که ما به اختصار بدان ها اشارت می کنیم.

همان طور که ادربیسی می گوید کتابش را بر اساس دریافت های بسیاری از جغرافی دانان روزگار خویش به هفت اقلیم تقسیم کرده و در هر اقلیم مسائل مورد بحث را در ده بخش آورده است. بنیاد ایران شناسی، بنا دارد، ترجمه آن دسته از کتاب های مهم دوره اسلامی را وجهه همت سازد که به مسائل ایران مربوط می شوند و داده هایی را به ما عرضه می کنند که دیدگاه پژوهشگران، به ویژه دانشجویان را در زمینه منابع ارزشمندی که می توان از آنها بهره گرفت گسترده و یا گسترده تر می سازند. به نظر می رسد که کتاب ادربیسی از جمله آن کتاب ها باشد که یاد کرد قابل توجهی از ایران قرن های پنجم و ششم هجری دارد. علاوه بر این، کتاب ادربیسی که در سیسیل نوشته شده است مقدمات انتقال جغرافیای مسلمانان را به اروپا فراهم آورده و در شکل گیری جغرافیای جدید مؤثر افتاده است.

این کتاب تاکنون به فارسی ترجمه نشده است. در ترجمه کتاب، بنیاد می توانست به دو صورت عمل کند، یکی آنکه تمامی کتاب را ترجمه و منتشر کند، دوم آنکه ترجمه

• هر جا ادیسی از منابع خود یاد کرده است، ما کتاب و صفحه منبع را در پانوشته مشخص کرده‌ایم.

• بخش پیوست‌ها در بردارنده توضیحات و اطلاعات تکمیلی به شرح زیر است:

۱. درباره نقشه‌های ادیسی: که شرحی مجمل از نقشه‌نگاری ادیسی را به منظور درک بهتر نقشه‌ها در بر دارد.

۲. توصیف ایران در نقشه‌ها: شامل توضیحی درباره چگونگی ترسیم ایران در نقشه جهان و توصیف نقشه‌های مربوط به ایران است که ادیسی ترسیم کرده است. این نقشه‌ها از نسخه خطی منحصر انس/المهج و حدائق/الفرج برگرفته شده است که به شماره ردیف ۲۸۴ محفوظ در کتابخانه مجلس است. این نسخه خطی ارزشمند شخصی است از کتاب نزهة/المشتاق و تاریخ کتابت نسخه ۱۱۰ ه‍.ق است.

۳. معرفی و تطبیق برخی از اعلام جغرافیایی کتاب با موقعیت‌های امروزی آنها.

۴. مقیاس‌ها و اوزان و مقادیر: به منظور آشنایی خوانندگان با مقیاس‌ها و اوزان و مسافت‌هایی که در زمان ادیسی رایج بوده‌اند این قسمت تهیه شده است.

۵. فهرست منابع و مآخذی که در تعلیقات و تطبیقات جغرافیایی از آنها استفاده شده است.

۶. نقشه‌ها: شامل ده نقشه جغرافیایی ادیسی.

۷. فهرست نمایه: شامل نمایه مکان‌های جغرافیایی متن اصلی.

اکنون هنگام آن است که چند نکته درباره کار ادیسی که در ترجمه ما شاهد آن خواهید بود آورده شود:

ناشر عربی کتاب به یک نکته دقیق اشاره کرده است و آن اینکه کتاب نزهة/المشتاق تنها یک کتاب جغرافیای طبیعی نیست بلکه جغرافیای انسانی هم هست. به نظر ما اهمیت کتاب بیش از این است و نکته‌های مهمی را هم از موضوعات مردم‌شناسی و احتمالاً جامعه‌شناسی در بر دارد. به این نکته در سخنان ادیسی در جای جای کتاب می‌توان پی برد. برای نمونه «در همه این اقالیم مردمانی است بسیار با ادیان و لباس و عادات مختلف همه آنها را وصف خواهیم کرد و هر چه صحیح باشد از آن خبر خواهیم داد و از خدا توفیق می‌خواهیم»

(ص ۲۸). با توجه به این خط مشی است که نکته‌های زیر که عنوان نمونه دارند معنی دار می‌شوند:

«زبان مردم مکران فارسی و مکرانی است، به هر دو زبان تکلم می‌کنند. لباس عموم مردم قرطه است و لباس تجار جامه آستین‌دار و رداست، آنها پارچه‌ای به سر می‌بندند و عمامه‌های زربفت بر سر می‌نهند مانند لباس بازرگانان عراق و فارس» (ص ۳۱).

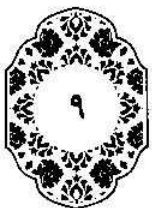
«شهر مشکی پیوسته به نواحی کرمان است و شهری آباد است با مردم بسیار. مردمش اهل قدرت و مهابت‌اند و در نبرد دلیر. در آنجا نخل و کشت و زرع باشد و انواع میوه‌های سردسیری و شتر» (ص ۳۱).

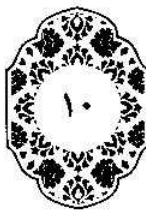
«چنانکه اهل دریای فارس می‌گویند نطفه گوهر در صدف در باران ماه نیسان به وجود می‌آید و اگر در ماه نیسان باران نیارد گوهر هم نیست و این امر مشهور است و همه بر آن اتفاق دارند» (ص ۳۹).

«بخصوص در بلاد فارس صنعتی است^۱ که آن را تعلیم می‌گیرند و برای فراگرفتن آن بذل مال می‌کنند... و بیشترین اجرت را کسی می‌گیرد که بیشتر بتواند در زیر آب بماند. آنها دوستان خود را تشخیص می‌دهند و به شیوه او تجاوز نمی‌کنند و فضیلت کسانی را که بر آنها برتری یافته انکار نمی‌کنند» (ص ۳۹).

«و بخارا شهری است که در میان شهرهای درخشد. شهری پهناور با درختان و شاد و فراوان. شهر بر زمینی هموار است بناهایش از چوب مشبک است برگرد این و پیرامون آن را باغ و بستان‌ها و محلات و کوچه‌های سنگ‌فرش فرا گرفته و قریه‌هایی به هم پیوسته است. آن سی و شش میل است در سی و شش میل. برگرد همه آنها باروئی است و ساکنان آن مردم قصباتی هستند که زمستان و تابستان آنجا هستند. درون این بارو دیگری است که عرضش حدود سه میل است و در داخل این بارو شهری است نیکو که باروئی از گل و گچ آن را در بر گرفته و آن را کهن‌دژ است. بیرون شهر و متصل به آن. این کهن‌دژ خود چون شهری کوچک است و در آن قلعه‌ای است با مساکن نیکو و قصرهایی که چشم‌ها را خیره می‌کند [معروف است] آل سامان به سبب زیبایی و استحکام بنیانش در آن به سر می‌بردند.

۱. مقصود صید مروارید است.

شهر بخارا را ربضی است طویل و عریض با خانه‌های آباد و کوچه‌های پهناور بیشتر از بازارهای آن در این ربض است و در آنجاست مسجد جامع بی‌همتای آن که مردم بسیار در آن گرد می‌آیند جای آن در کنار قصبه است در شهر بخارا مردم بیشمار زندگی می‌کنند بیشتر مردمش اغنیا و توانگرانند و مال‌داران که حالی خوش دارند و تجارت خانه‌های وسیع ...» (صص ۷۱-۷۲).

«مردم خوارزم توانگر و جوانمردانند و بیشتر اهل سیر و سفر و مال فراوان دارند. از خوارزم پارچه‌های پنبه‌ای و پشمی و دیگر متاع‌ها به فروانی حاصل شود و به دیگر جای‌ها برند. زبان مردم خوارزم زبانی است ذاتاً منفرد. خوارزمیان مردمی سخت‌دل و دلیرند غزها از آنها می‌ترسند و از برخورد با آنان حذر می‌کنند» (صص ۹۱-۹۲).

این گونه دریافت‌های جامع شناختی و مردم‌شناختی را در کتاب‌های دیگری هم که مسلمانان به یادگار گذاشته‌اند می‌توان دید؛ متون ناصر خسرو و ابن بطوطه دو نمونه از این قبیل جستجوها هستند و ابن‌خلدون نظریه‌پرداز برای این گونه داده‌ها.

• روایت ادریسی از بناهای آباد و بزرگ و پر شما، و مردمان توانگر و تجارت پررونق به ویژه در شهرهای مسلمان‌نشین شاهدی بر این مدعاست که چند قرن پس از ظهور اسلام تمدن اسلامی کارهای کارستان کرده است و اگر ویرانگری‌های بعدی نبود حال و روزگار مردم این مناطق بهتر از آن بود که اکنون هست.

• ادریسی از مدعیان تخصص کم‌مایه تقریباً به صورت صریح انتقاد می‌کند و گفتارهایشان را به چیزی نمی‌گیرد.

اقوال متخصصان دیگر را هم با یکدیگر مقایسه می‌کند و آنچه را جامعیت دارد و نظر جمع بر آن است می‌پذیرد و نظرانی را که خاص یک یا دو نفر است کنار می‌گذارد؛ علاوه بر منابع که نام و نشان بسیاری را در مقدمه و شماری دیگر را در متن یادآوری می‌کند و نیز علاوه بر نظر متخصصان به اطلاعات شاهدان عینی هم توجه دارد که در اقطار عالم گشت‌وگذار کرده‌اند. البته باید بدین نکته عنایت کرد که جهان‌دیدگان بیش و کم مطالبی را که واقعاً ندیده‌اند، به لحنی که گویا همه آنها را دیده و شنیده‌اند بیان می‌کنند. در نتیجه ممکن است برخی از آنها با واقعیتی که امروزه می‌توان بدان‌ها دست یافت متفاوت باشد. ادریسی گهگاه بیانش به گونه‌ای است که به خواننده بفهماند در مطلب تعمق بیشتری باید کرد و یکسره سخنان را نپذیرفت.

• با وجود برخی نکات منفی در گردآوری اطلاعات آنچه اهمیت دارد روش ادریسی است که داده‌های گوناگون را با دقت علمی گردآوری کرده و سپس به جمع‌بندی پرداخته است.

• دستاورد ادریسی، دستاوردی ارزشمند است و از جمله کارهایی است که در حوزه خود در اوج قرار گرفته است، هم از لحاظ نگارش متن جغرافیایی و هم از حیث روش کار و هم از جهت آنکه جغرافیای انسانی را به معنی وسیع در نظر گرفته و کارش را به مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی نزدیک ساخته است. به نگرانی وی از کارهای با ارزش اوست و بدین لحاظ نیز مرجع معتبری را برای تحقیقات پس از خود به یادگار گذاشته است.

بنده خدا

حسن حبیبی

مرکز قلب تهران

۱۳۸۸ مهر ۱۳۸۸